

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

als therapeuten, wordt uitvoerig op de korrel genomen. De dubbele laag in elke groepsinteractie, inhoud én proces, komt in de voorbeelden ampel aan bod. Het therapeutische proces wordt geïllustreerd aan de hand van een uitgebreid voorbeeld, waarin de drie auteurs beurtelings commentaar leveren op allerlei concrete groepssituaties. Het laat goed zien hoe verschillende therapeuten dezelfde data verschillend bekijken en gebruiken. Steeds weer blijken de focus en de bril van de therapeut een zeer belangrijk gegeven. Stone kijkt vooral naar de groep-als-geheel, Rutan denkt meer vanuit een objectrelatie-standpunt, Shay focust vooral op de techniek. Telkens zien we de fasen terug van confrontatie (er is een probleem), clarificatie (het probleem wordt duidelijker) en interpretatie (de diepere grond van het probleem wordt behandeld). De 'moeilijke' patiënt zien we uiteraard uitgebreid in beeld in dit basiswerk, zowel de borderlinepatiënt die anderen té belangrijk acht, als de narcist die het belang van de ander miskent. Zelfs de zwaarste vorm van ageren wordt door de auteurs consequent benoemd en benaderd als een poging ter bescherming van het individu, niet ter vernietiging van de groep. De combinatie van individuele therapie en groepstherapie door eenzelfde therapeut wordt door de auteurs aangemoedigd; een combinatie waar ik zelf veel goede ervaringen mee opdeed als therapeut, ook al speelt er dan steeds wel heel wat afgunst in de groep. Dit boek gaat — zoals vele romans ook — over de essentie van het menselijk leven, over wat McEwan (1997) ons 'zoogdierenconflict' noemt: de combinatie van samenwerking (de grondslag van onze vroegste jachtsuccessen, de kracht achter ons ontluikende taalvermogen en de lijm van onze sociale samenhang) en zelfzuchtigheid (wat geef ik de ander en wat hou ik zelf?). Dit boek is duidelijk, volledig en gebruiksvriendelijk. Ja, het leest bijna als een roman, maar dan één uit de psychothera-

peutische dampkring. Het straalt een moeilijk te meten massa — decades groot — ervaring en oprechte betrokkenheid uit. Men citeert terloops Frieda Fromm-Reichmann: 'Patients will always forgive mistakes of the head but not of the heart.'

Ik wil dit boek van harte aanbevelen aan alle analytisch werkenden die iets met groepen van doen hebben. Zijn er wel andere? You never walk alone.

Literatuur

MCEWAN, I. (1997). *Ziek van liefde*.

Amsterdam: De Harmonie.

RUTAN, J.S. & STONE W.N. (1984).

Psychodynamic group psychotherapy.

Lexington: The Collamore Press.

Analytici over de dood en andere eindes

Bespreking van

Brent Willock, Lori C. Bohm & Rebecca C. Curtis (red.) (2007). *On deaths and endings — Psychoanalysts' reflections on finality, transformations and new beginnings*. Londen/New York: Routledge. ISBN 978 0 415 39662 2, 344 pp., £ 21,99

FONS VAN COILLIE

Zoals de titel aangeeft, gaat *On deaths and endings* over de dood waar wij als mens en als analyticus mee te maken krijgen: in het besef van de vergankelijkheid, in eigen rouw of in die van patiënten, in begeleiding van stervenden, in psychische dood, in het moeizame loslaten waar elk einde ons toe dwingt zoals ook het einde van de analyse... Dit boek bevat vierentwintig bijdragen van evenveel auteurs, en elk van hen recht aandoen is onmogelijk. Deze recensie is dan ook onvermijdelijk nog subjectiever dan een recensie altijd al is. Zoals het boek zelf, vormt deze recensie geen coherent geheel

maar een opeenvolging van verschillende ›bedenkingen‹.

In zijn inleidende bijdrage grijpt Brent Willock terug naar Freuds *Actuele beschouwingen* om met hem te benadrukken hoezeer wij de dood ontkennen, en welke zware gevolgen die ontkenning heeft voor het menselijk leven dat immers zijn intensiteit en glans haalt uit het bewustzijn van de dood. Willock verwijst ook naar Jed Sekoff, die de psychoanalyse verwijt dat zij telkens opnieuw de dood in haar gebied binnenhaalt om haar daarna telkens opnieuw weer buiten te sluiten. Zodoende blijft de psychoanalyse mooi binnen de lijntjes die onze cultuur trekt: zoals de dood uit de gewone leefwereld verbannen is naar de ziekenhuizen, zo ook is de dood verdreven uit het centrum van het recente analytische discours, waar *seksualiteit*, *attachment* en het *zelf* de maat slaan. Dit boek zou moeten helpen om de dood opnieuw haar plaats te geven in het analytische denken. Maar dat het moeilijk ontsnappen is aan de ambivalentie tegenover de dood blijkt al onmiddellijk uit de titel van het boek: die belooft dat het over ›dood en eindes‹ zal gaan, maar de ondertitel heeft het al dadelijk ook over ›transformaties en een nieuw begin‹. Niet toevallig prijkt op het voorplat een feniks die uit zijn as verrijst. Eigenlijk is er in dit boek te weinig aandacht voor het specifieke van de dood: onherstelbaar verlies, onontwikkbaar en onherroepelijk einde van dit leven. Des te meer heeft men het over transformatie, groei en hoe de menselijke geest boven zijn biologische condities weet uit te stijgen. Niemand rept over de dood die ons van binnenuit oppeuzelt, over de aftakeling van de ouderdom, tegenpool van alle (westers kapitalistische) dromen over een oneindige groei.

Verschillende auteurs schrijven vanuit een persoonlijke (vaak traumatische) ervaring, en hun heen en weer tussen eigen levensgeschiedenis en de analytische theorie en praktijk is een van de sterke kanten van deze publicatie. Een voorbeeld hiervan levert Veronica Fiske, met haar vraag: wat

is paranoia onmiddellijk na 9/11? Als niet-Amerikaanse in New York voelde zij zich in de paranoïde-patriottistische sfeer van die dagen erg bedreigd, want als buitenstaander behoorde zij per definitie tot de vijand. De vraag of de bombardementen in Afghanistan wel verantwoord waren mocht ook binnen de analytische gemeenschap niet gesteld worden. Zij erkent in haar bijdrage dat de ›symbolische castratie van de twin towers‹ haar fascineerde, en dat ze eropuit was horrorverhalen van slachtoffers te horen. Mia, een van die slachtoffers, kwam bij haar voor therapie, maar Fiske ontdekte dat vertellen over de traumatische gebeurtenissen haar patiënte geen baat bracht. Fiske bekende haar therapeutische onmacht, wat Mia toeliet de therapie een andere richting te geven: aan de horror wilde ze niet meer denken, ze wilde zich nog enkel richten op de toekomst en bespreken hoe ze haar leven kon heropenen. ›Aan de beste remedie had ik niet gedacht‹, schrijft Fiske, ›Mia had een hond gekocht‹...

Vele bijdragen gaan over rouwprocessen. Rouwen om een kind, een ouder of om een liefdespartner, de rouw van oorlogswezen of de rouw van adoptiekinderen (adoptie is het enige trauma waar van de slachtoffers verwacht wordt dat ze dankbaar zijn), aldus David Kirschner): het verschil in rouwproces kan zeer groot zijn. De inbreng van eigen ervaringen is ook hier vaak een pluspunt, maar niet altijd. Soms zorgt het eigen verdriet voor een vertroebelde visie, worden eigen ervaringen veralgemeend en getuigt de tekst eerder van een pijnlijke worsteling en van defensieve narcistische fantasieën dan van een voltrokken rouwproces. Verschillende auteurs zetten zich af tegen Freuds opvatting dat rouwen in essentie een kwestie is van losmaking van de band met de overledene. Rouwen, zo betoogt Anna Aragno, is veel meer dan *loslaten*, het is een creatief proces van *verandering*, zowel van het zelf, dat er versterkt en verdiept uitkomt, als van de relatie met de geliefde die blijft bestaan in een herinne-

ren dat de gekoesterde interne dialoog bewaart. Ik moet Aragno tegenspreken: niet altijd blijft er een band. Soms blijft er, vele jaren later, zo goed als niets meer over van een voorheen zeer intense band waar men lang en moeizaam om gerouwd heeft. Aragno vergeet de wijze woorden die ze zelf neerschreef: mensen rouwen elk op hun eigen manier en er is geen duidelijk afgebakend eindpunt.

De psychoanalyse is als therapie gericht op verandering en verbetering van het leven. Maar wat als we de grens van elke mogelijke verandering bereikt hebben? Wat als we geconfronteerd worden met de grens van het leven? Ik vond het heel opmerkelijk dat meerdere analytici dan verwijzen naar de boeddhistische psychologie en haar meditatieve praktijk, waar ze inspiratie vinden voor een intuïtieve infraverbale communicatie die het mogelijk maakt liefdevol aanwezig te blijven daar waar niets meer te genezen valt, waar niets meer groeit, waar uiteindelijk zelfs geen contact meer mogelijk is. Wat rest is *tederheid*, die Sharron Kaplan ook 'analytische liefde' noemt, want die houding is volgens hem ook essentieel voor een analyse. Analyse is gericht op verandering maar tegelijkertijd ook op aanvaarding dat er niets te veranderen valt. Tot slot: over dit boek heb ik heel veel niet kunnen zeggen. Mijn recensie is onaf, maar moet wel eindigen. Mijn 'laatste woorden' over dit boek: bij momenten erg aangrijpend en als geheel een stimulans voor het denken over psychoanalyse en psychotherapie, en over leven en dood. Een aanrader voor wie geïnteresseerd is in de problematiek van einde en dood — dus voor elke analyticus?

Een Duits tweeluik over zucht

Bespreking van

Klaus W. Bilitza (red.) (2008).
Psychodynamik der Sucht — Psychoanalytische Beiträge zur Theorie. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
ISBN 978 3 525 49121 8, 285 pp., € 29,90

Psychotherapie der Sucht — Psychoanalytische Beiträge zur Praxis. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
ISBN 978 3 525 49122 5, 243 pp., € 29,90

RONNY VANDERMEEREN

Binnen de Nederlandstalige literatuur over verslaving wordt vooral gerefereerd naar Angelsaksische en, in mindere mate, Franstalige auteurs. Maar voor Duitstalige bijdragen lijkt er weinig ruimte. Mijn kennis van recente ontwikkelingen in de psychoanalytische visie op verslaving bij onze oosterburen reikte niet verder dan een recensie in dit tijdschrift over het werk van Rost (Hebbrecht 2003). Het hier besproken dubbelwerk *Psychodynamik der Sucht — Psychotherapie der Sucht* onder redactie van Bilitza vult dus een leemte. Het psychoanalytische pionierswerk rond verslaving werd begonnen door Duitse eerstegeneratieleerlingen van Freud met onder anderen Simmel als ontwerper van een klinische psychotherapie voor verslaafden avant la lettre (in Schloss Tegel in Berlijn). En ook later kwamen enkele belangrijke Engelstalige bijdragen van in oorsprong Duitstalige auteurs (Kohut, Rosenfeld, Wurmser). Redenen genoeg dus om aandacht te besteden aan onze oosterburen.

Onderzoek maakte al duidelijk dat er geen eenduidige verslavingspersoonlijkheid bestaat evenmin als enige specifieke psychische pathologie. Anderzijds moeten we oppassen niet in de valkuil te trappen verslavingsproblemen onder te brengen bij of